

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Kankainen, Tomi

Title: Sosiaalisen pääoman varjopuolet?

Year: 2011

Version:

Please cite the original version:

Kankainen, T. (2011). Sosiaalisen pääoman varjopuolet?. Kansalaisyhteiskunta-lehti, 2011(2), 70-. <http://kans.jyu.fi/lehti>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

NÄKEMYKSIÄ

SOSIAALISEN PÄÄOMAN VARJOPUOLET?

Tomi Kankainen*

Johdanto

Tämän kirjoituksen tarkoitus on esittää joitakin huomioita ja esimerkkejä sosiaalisen pääoman mahdollisista kielteisistä seurauksista. En syvenny laajasti sosiaalisen pääoman määrittelykysymyksiin. Lähtökohtaisesti otan kuitenkin sen kannan, että sosiaalisen pääoman lähteet (verkotot, instituutiot jne.) voivat tuottaa myös kielteisiä seurauksia. Usein sosiaalista pääomaa on lähestytty erilaisten ruusuisten kehien ja myönteisten funktioiden kautta. Sosiaalisen pääoman seuraukset voivat tietenkin myös vaihdella kontekstin mukaan.

Esimerkiksi Bourdieu (esim. 1986) tekee tästä ruusuisten kehien esittelystä poikkeuksen ainakin kahdesta syystä. Ensinnäkin siksi, että sosiaalinen pääoma on upotettu vain yhdeksi osaksi yleistä yhteiskunta-teoriaa. Toiseksi siksi, että sosiaalisessa pääomassa ei ole kysymys vain verkostojen laajuudesta vaan myös habituksesta ja siitä, että sosiaalinen pääoma on olemassa vain toisten silmissä: joku tunnustetaan ja tunnustetaan ryhmän jäseneksi. Bourdieun näkemykset sosiaalisesta pääomasta muistuttavat, että sikäli kuin sosiaalista pääomaa voi muuntaa esimerkiksi taloudelliseksi pääomaksi, se tapahtuu mitä todennäköisimmin tiettyjen ehtojen (tai mahdollisuuksien) vallitessa.

* *Tomi Kankainen on sosiologian tutkijatohtori Jyväskylän yliopistossa. Email: tomi.k.kankainen@jyu.fi*

Suomalaisessa tutkimuskentässä muun muassa Anna-Maija Castrén (2001; 2005) on vertaillut helsinkiläisten ja pietarilaisten opettajien verkostojen muotoutumista – sosiaalista pääomaa bourdieulaisista lähtökohdista – ja pyrkinyt selvittämään, kuinka erilaiset ihmissuhteet (ystävät, perhe, työtoverit jne.) liittävät ihmisiä edelleen yhteen. Eri-tyisesti hän tarkastelee, mikä merkitys aviosuhteella ja ammatilla on verkostojen kannalta kyseisissä kaupungeissa. Pietarilaisaineistossa korostui se, että suhteiden avulla aukeaa yhteys tietoon, hyödykkeisiin ja vaihdon markkinoille, mutta niillä luodaan myös luottamusta ja saavutetaan neuvotteluasemia yhteiskunnallisissa instituutioissa. Helsinkiläisaineistossa tähdellisempää oli sen sijaan voimavarojen symbolinen ulottuvuus, joka liittyy verkostojäsenten edustamiin arvostettuihin yhteiskunnallisiin asemiin, tässä tapauksessa kuulumiseen opettajien ammatilliseen ryhmään. Siinä missä Helsingissä puoliso saattoi toimia sosiaalisen liikkuvuuden väylänä, Pietarissa tällaista vaikutusta ei näyttäisi samassa määrin olevan. Tulokset osoittavat, että sosiaalinen pääoma saa erilaisen ”sisällön” Helsingissä ja Pietarissa.

Sosiaalisella pääomalla on viitattu yleisesti ottaen sosiaalisen rakenteen yhteisöllisiin piirteisiin, kuten sosiaalisiin verkostoihin, normeihin ja luottamukseen. Nämä piirteet edistävät verkoston jäsenten välistä vuorovaikutusta ja toimintojen koordinoitua ja sitä kautta yleensäkin inhimillistä kanssakäymistä. Sosiaalinen pääoma tehostaa yksilöiden tavoitteiden toteutumista ja myös talouden toimintaa. Lisäksi ihmisten väliset jatkuvat sosiaaliset siteet ja pysyväisluonteinen yhteistyö mahdollistavat luottamuksen syntymisen yksilöiden välille. Yksi mahdollinen tapa hahmottaa (ks. Ruuskanen 2003) sosiaalinen pääoma on jakaa se lähteisiin (verkostot, lait, erilaiset instituutiot), mekanismeihin (luottamus, kommunikaatio) ja seurauksiin (yhteistoiminnan helpottuminen, integraation lisääntyminen, sosiaalinen tuki, liiketoimintakustannusten alentuminen).

Sosiaalisen pääoman käsitteestä on tullut suosittu viime vuosina esimerkiksi yhteiskunta- ja taloustieteellisessä keskustelussa. Sen suosioon on lukemattomia syitä, jotka liittyvät moderneissa yhteiskunnissa tapahtuneisiin muutoksiin ihmisten välisissä verkostoissa, talouteen, globalisaatioon ja hyvinvointivaltion murrokseen. Mutkia oikoen voisi myös sanoa, että tiedeyhteisö kiinnostui muutama vuosikymmen sitten

erityisen voimakkaasti sosiaalisen pääoman käsitteestä, koska sillä ajateltiin voivan parantaa mitä erilaisimpia selitysmalleja. Esimerkiksi taloustieteilijät ottivat sosiaalisen pääoman mukaan malleihin, joilla pyritään selittämään maiden välisiä kasvueroja, terveystieteilijät ja lääkärit eliniän ja terveyden selityksiin. Myös yhteiskuntatieteen piirissä käsitteen käyttö on ollut hyvin moninaista.

Käsite levisi melko pian myös politiikkaan, mikä on ymmärrettävää esimerkiksi siinä mielessä, että retorisesti sosiaalisen pääoman käsitettä voi viljellä tuomaan positiivisia vivahteita yhteiskunnallisia ongelmia esille nostettaessa: pitkäaikaistyöttömien elämää voidaan parantaa ystävien ja läheisten tuella, vanhustenhoidossa on tärkeää sukulaisten antama hoiva, nuorten syrjäytyminen on mahdollista korjata antamalla uusia mahdollisuuksia verkostoitua. En tietenkään väitä, että poliitikot eivät olisi kiinnostuneita tai halukkaita kohentamaan esimerkiksi vaikeuksissa olevien elämää, mutta sosiaalisen pääoman kaltainen käsite on erityisen toimiva yleisluontoisuutensa ja myönteisten konnotaatioidensa vuoksi.

Tarkastelen sosiaalisen pääoman mahdollisia varjopuolia esimerkinomaisesti käymällä läpi Alexis de Tocquevillen jalanjäljissä kulkeneita nykytutkimuksen yleisiä linjoja ja esitän huomioita siitä, kuinka yhdistykset eivät toimi vain sosiaalisen pääoman ruusuista kehää vahvistavana. Toiseksi käyn lyhyesti läpi keskustelua siitä, kuinka yhteistyö on usein parempi perustaa muuhun kuin luottamukseen. Lopuksi esitän muutamia yleisiä huomioita empiirisen tutkimuksen kannalta.

Alexis de Tocquevillen perintö

Viime vuosikymmenen lopulla Putnam (esim. 1993, 173–174; 1995) nosti yhdistykset sosiaalisen pääoman keskiöön. Hänen mukaansa yhdistykseen kytkeytyy sosiaalista pääomaa, jolla on myös ulkoisvaikutuksia esimerkiksi luottamuksen yleistymisen muodossa. Putnamin väitteet palautuvat hyvin pitkälti niihin sosiologisen pluralismiteorian klassisiin ajatuksiin, jotka jo de Tocqueville esitti aikoinaan teoksessaan *Demokratia Amerikassa* (*De la démocratie en Amérique*), joka julkaistiin kahtena osana vuosina 1835 ja 1840. Tunnetusti hän kirjoitti teoksen tutustuttuaan maahan 1830-luvun alussa - yhdessä Gustave de Beau-

montin kanssa - alkuperäisenä tarkoituksenaan raportoida Amerikan vankilajärjestelmästä. Teoksesta on tehty melko äskettäin varsin hyvä suomennos, johon myös viittaukseni tällä kertaa kohdistuvat.

Tocquevillen (2006) huolena oli tasa-arvon ja yhteiskunnallisen muutoksen mukanaan tuoma individualismi. Hän viittasi individualismilla taipumukseen viettää elämäänsä pienessä piirissä perheen ja ystävien kanssa ilman halua olla mukana vaikuttamassa ja ottamassa vastuuta yhteiskunnallisista asioista. Tämä puolestaan johtaa vallan keskittymiseen. Tocquevillen ratkaisu vallan hajautumisen ja demokratian ongelmaan löytyi paikallishallinnon ja yhdistystoiminnan suunnasta. Tocqueville korostaa Euroopassa varhaiselta keskialjalta alkanutta muutosprosessia, jonka tuloksena aristokraattinen järjestelmä korvautui pikkuhiljaa demokratialla. Demokratian vaarana on kuitenkin tavallisten kansalaisten poliittinen passivoituminen ja privatisoituminen.

Tocquevillen mukaan tasa-arvosta aiheutuvia vitsauksia vastaan oli yksi tehokas keino: poliittinen vapaus. Hän ei ajatellut, että ”tavallisilla” ihmisillä olisi kirkas ja selkeä kuva suurista poliittisista asioista. Tavalliset ihmiset ymmärtävät hänen mukaansa melko huonosti sen, mitä vaikutusta koko kansakunnan tasolla tehtävistä päätöksistä on yksittäisille kansalaisille. Tämän voisi tietenkin argumentoida osin niin, että kaikki ovat tavallisia ihmisiä, mutta joillakin on valta, intressi, ”kyky”, asema ja mahdollisuus esimerkiksi täydellisemmän tiedon lähteille. On kuitenkin nähdäkseni niin, että esimerkiksi yhteiskunnallisesta passiivisuudesta ei voi päätellä, että yksilö ei lainkaan ymmärrä, mitä esimerkiksi poliittinen eliitti päättää tai miten he toimivat. Joillekin tämä ei vaan ole yksinkertaisesti elämän kannalta juuri tietyllä hetkellä olennainen asia tai se ei kiinnosta heitä lainkaan. Toivottavasti kiinnostus ei laske siksi, että vaikutusmahdollisuudet ovat monilla hyvin vähäiset, tai siksi että poliitikot aika ajoin syövät sanansa.

Yhtä kaikki, Tocquevillellä on sanomansa, joka ainakin osittain mahdollistaa aktiiviseen toimintaan. Kun pienistä asioista päättäminen annetaan kansalaisten vastuulle, he kiinnostuvat yhteisestä hyvästä ja näkevät, kuinka he tarvitsevat sen luomiseen alituisen toisiaan. (2006, 499–501.) Tocqueville näkee erityisesti lehdistön ja yhdistykset kansalaisten ja valtion välisenä välittävänä tekijänä. Lehdistö toimii samalla sinä julkisena väylänä, jonka kautta ihmiset tulevat tietoisiksi yhtei-

sistä päämäärästään ja voivat sen kautta yhdistää voimansa, esimerkiksi yhdistysten muodossa. Tocqueville antaa yhdistyksille lukuisia tärkeitä tehtäviä yhteiskunnassa. Ensinnäkin yhdistysten kautta ihmiset pysyvät saavuttamaan itselle asettamiaan päämääriä ja saamaan mielipiteensä kuuluviin (emt., 510). Tämän lisäksi yhdistysten kautta ihmisten päämäärät ja tavoitteet tulevat julkisiksi. Kolmanneksi yhdistyksissä ihmiset tapaavat toisiaan ja keskustelevat keskenään, minkä kautta he oppivat hyväksymään ja ottamaan huomioon erilaisia mielipiteitä (emt., 510). Vaikka ihmiset eivät varsinaisesti pitäisi toisistaan, toleranssi erilaisuutta kohtaan kasvaa yhdistysten kautta. Neljänneksi yhdistykset hoitavat sellaisia asioita, joiden hoitaminen voisi kuulua myös valtiolle. Viidenneksi kaikki yhdistystoiminta helpottaa poliittista yhdistymistä. Mitä enemmän erilaisia pieniä yhteishankkeita ja ihmisten yhteenliittymiä on, sitä paremmin ihmiset kykenevät toteuttamaan niitä. (emt., 509; Ilmonen 2006; Kankainen 2007.) Tocqueville kylvi sosiologisen pluralistisen (yhdistys)teorian keskeiset ideat. Sittemmin merkittävistä sosiologian klassikoista muun muassa Simmel esitteli muotoilun, jonka mukaan yhdistykset ovat niitä keskeisiä yhteiskunnan paikkoja, joiden myötä kansalaisten jäsenyys kokonaisyhteiskunnassa toteutuu. Hänen mukaansa ristikkäisten jäsenyyksien myötä kehkeytyy solidaarisuutta myös eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien välille. (Siisiäinen 1986; 2006.)

Vuosituhannen lopulla Putnam (1993, 89–90; 2000, 338) luennoi samoista aiheista maasta toiseen. Hän nosti keskustelun aiheeksi yhdistysten roolin eräänlaisina demokratian kouluina: ihmiset voivat oppia ja harjoitella niissä erilaisia demokraattisen osallistumisen tapoja, ja yhdistystoiminta kehittää yhteistyötaitoja ja solidaarisuutta. Putnam ei kuitenkaan tarjoa perusteellista teoreettista kehittelyä siitä, miksi ja missä olosuhteissa yhdistykseen sitoutuisi sosiaalista pääomaa, joka heijastuisi myönteisesti yhtäältä ihmisten välisiin suhteisiin ja toisaalta ihmisten ja instituutioiden suhteeseen. Tämä ei tarkoita, etteivätkö yhdistykset voisi yleistää luottamusta ja tukea demokratiaa.

Monissa tutkimuksissa on havaittu yhdistykseen kuuluvien luottavan enemmän erilaisiin instituutioihin ja ihmisiin yleisesti ottaen verrattuna sellaisiin, jotka eivät ole mukana yhdistystoiminnassa (Putnam 2000). Toisaalta luottamuksen ja yhdistystoiminnan väliset yhteydet ovat osoittautuneet usein varsin heikoiksi (Dekker 2004, 104; Delhey &

Newton 2003; Kankainen 2009), minkä vuoksi löydettyjäkin yhteyksiä on pyritty selittämään valikoitumisesta johtuvaksi (esim. Stolle 2001; 2003). On esitetty, että hyväosaiset ja ennestään luottavaiset ihmiset menevät mukaan yhdistysten toimintaan.

Kolikon toinen puoli?

Meidän tulee muistaa, kuten Kwon (2004) korostaa, että sosiaalista pääomaa voidaan käyttää yhtä lailla esimerkiksi fasismin moottorina kuin demokratian tukipilarina. Yhdistykset voivat toimia eripuraisuutta lisäävinä (Green ym. 2006, 177) tai erilaisia ihmisiä toisiinsa yhdistävinä. Aivan viime vuosinakin on tutkittu empiirisesti sellaisia yhdistysten toiminnan seurauksia, jotka esittävät toisen näkökulman näihin sosiaalisen pääoman ruusuisiin kehiin.

Niissä on lähestytty asiaa kysymällä, minkä tyyppisillä yhdistyksillä on muita todennäköisemmin erilaisia kielteisiä vaikutuksia. Van Deth (2010) on tutkinut asiaa käyttämällä European Social Survey -aineistoa 19 Euroopan maasta. Hän esittää muutamia keskeisiä huomioita. Ensimmäinen on, että sosiaalisen pääoman huonot muodot eivät ole kovin yleisiä mukana olleiden Euroopan maiden yhdistyksissä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että aineistot antaisivat varauksetonta tukea yhdistysten kyvylle edistää tyytyväisyyttä demokratiaan tai lisätä politiikan merkitystä elämässä. Itse asiassa on niin, että kun tarkastelee kaikkia 19 maata, lähes kaikentyyppisten yhdistysten jäsenet ovat josakin maassa (tai muutamissa maissa) ei-jäseniä tyytymättömämpiä politiikkaan ja vähemmän kiinnostuneita siitä. Erityisesti uskonnolliset yhdistykset ovat omiaan laskemaan politiikan merkitystä. Uskontoon liittyvät yhdistykset korostavat jäsenistönsä keskuudessa siinä määrin uskonnollisten asioiden merkitystä, että poliittiset asiat perinteisessä mielessä työnnetään osin sivuun.

Monissa tutkimuksissa (Paxton 2002, Rose 1994, Iglie 2010) on kiinnitetty huomiota tarpeeseen erotella yhdistykset ”eristäytyneisiin” ja muihin organisaatioihin linkittyneisiin yhdistyksiin. Jako muistuttaa jokseenkin sosiaalisen pääoman keskusteluissa käytettyjä käsitteitä sitova ja silloittava sosiaalinen pääoma. Yhtä kaikki, tämän jaot-

telun logiikka lähtee siitä, että sellaiset yhdistykset tai ryhmittymät, joiden sisällä on vahvat siteet jäsenien välillä, mutta siteet yhdistyksen ulkopuolelle ovat heikot, voivat tietyissä olosuhteissa toimia esimerkiksi yleistä luottamusta heikentävänä – tai demokratian kannalta kielteisesti. Tällöin yhdistykset vahvistavat ihmisten ja ryhmien välisiä jakolinjoja. Kuten sanottua, tietyssä mielessä jo Simmel esitti samansuuntaisen hypoteesin: ristikkäisten jäsenyyksien myötä kehkeytyy solidaarisuutta myös eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien välille.

Maahanmuuttajia koskevat tutkimukset ovat osoittaneet ristikkäisten verkostojen puutteen mahdollisia seurauksia. Joskus on haasteellista päästä verkostoihin, joihin haluaisikin kuulua. Verkostot muodostuvat usein samankaltaisuuteen pohjautuvan ryhmäidentiteetin kautta, mikä voi liittyä esimerkiksi harrastukseen, sukupuoleen, etniseen alkuperään, pukeutumiseen tai Internet-yhteisöihin. Tutkimusten mukaan esimerkiksi maahanmuuttajat verkostoituvat ensin ennen kaikkea keskenään. Tällä on merkitystä muun muassa työelämän kannalta. Ahmadin (2005) mukaan tieto työpaikoista välittyy maahanmuuttajille epävirallisia kanavia pitkin lähinnä Suomessa asuvien saman kansallisuuden edustajien ja sukulaisten kautta. Vaikka työllistyminen sosiaalisten verkostojen kautta hyödytti maahanmuuttajia, aiheutti se toisaalta myös sen, että he sijoittuivat lähinnä työelämän `vähemmän arvostetuille` aloille. Aivan samankaltaisia tuloksia on toki muistakin maista, esimerkiksi Ruotsista (ks. Salem 2009).

Espanjassa (Albecete 2010) on tutkittu sosiaalisen pääoman seurauksia vertailemalla sitä, miten erilaisiin verkostoihin osallistuminen on yhteydessä poliittisiin asenteisiin. Tämä on tehty jakamalla aineisto neljään osaan: Katalonia, Baskimaa, Madrid ja muut alueet. Tutkimuksen mukaan vahva poliittinen jaottelu (tai keskus-periferia) on omiaan lisäämään sitovaa sosiaalista pääomaa (ja sen tyyppisiä yhdistyksiä) silloittavan sosiaalisen pääoman sijaan. Lyhyesti ilmaistuna silloittava ulottuvuus merkitsee yksilöiden välisiä laajempia sosiaalisia siteitä sekä verkostoja ja sitova ulottuvuus pikemmin tietyn joukon ryhmäidentiteettiä. Toiseksi tutkimus osoitti, että runsas sitova sosiaalinen pääoma on yhteydessä negatiivisiin asenteisiin poliittista systeemiä kohtaan. Johtopäätöksenä esitetään, että jos kansalaisella on suhteessa muihin rajoitetut poliittiset vaikutusmahdollisuudet, eksklusiivisiin,

sitovan sosiaalisen pääoman tyyppisiin ryhmiin kuulumisen vahvistaa kielteisiä asenteita politiikkaan. Nyt voi tietenkin ihan hyvin kysyä, onko ilmiö (pelkästään) kielteinen. Yhtä lailla voimme ajatella, että tätä kautta yhteiskunnallisia ongelmia saadaan esille.

Uskontoon liittyvät yhdistykset esitetään tyyppillisimmin mahdollisina lähteinä kielteisille seurauksille. Toinen esimerkki on kuitenkin ehkä mielenkiintoisempi, myös putnamilaisesta näkökulmasta. Nimitään viimeaikaisetkin empiiriset tutkimukset ovat tuoneet esille erilaisten urheiluun liittyvien yhdistysten varjopuolia. Putnamilaisessa mielessä tämä on mielenkiintoista siksi, että urheiluun liittyvät yhdistykset ajatellaan helposti juuri sellaisina erilaisia ihmisiä yhteen liittävinä solmukohtina, joilla on myönteisiä seurauksia esimerkiksi luottamuksen tai suvaitsevaisuuden kannalta.

Tyypillisin ja ilmeisin huomio on, että urheilun kautta muodostuneita valtavia maailmanlaajuisiakin verkostoja väärinkäytetään kaupallisiin tarkoituksiin (esim. Dyreson 2001). Toiseksi kaupallisuuden kautta urheilusta ja siihen liittyvistä yhdistyksistä on tullut ajoittain rajoitettuja tai suljettuja paikkoja, joihin ei ole asiaa ilman riittävää määrää pääomaa – tyyppillisesti taloudellista, mutta yhtä lailla sosiaalista pääomaa. Kolmanneksi urheiluun kietoutuneet arvot eivät rajoitu välttämättä rakkauteen urheilua kohtaan tai toisten kunnioitukseen, vaan yhtä lailla niissä voi esiintyä vihaa, aggressioita ja väkivaltaa. Ei ole yllättävää, että nämä piirteet löytyvät myös urheiluun liittyvästä hallinnosta. Urheilujohto ja heidän väliset siteet vakiintuvat ja niitä uudelleen tuotetaan samaan aikaan kun muita yksilöitä tai jopa tiettyjen valtioiden edustusta saatetaan pitää keskuksen ulkopuolella. Samaa aikaan näitä verkostoja käytetään omien taloudellisten ja poliittisten intressien ajamiseen. Lisäksi, erilaisten mekanismien kautta luodaan luottamukseen pohjautuvaa yhteistyötä, joka joskus jopa suunnitelmallisesti rikotaan. (ks. Numerato & Baglioni 2011.)

Miksi pitäisi luottaa?

Russel Hardin (1991; 1993; 2001) on esittänyt useissa kirjoissaan perusteluja sille, miksi yhteistyö kannattaa monissa tilanteissa perustaa

muuhun kuin luottamukseen. Mutkia oikoen Hardin määrittelee luottamuksen kutakuinkin seuraavasti: toiseen voi luottaa, jos on toisen etujen mukaista toimia luottamuksenarvoisesti. Hän liittää luottamuksen rationaalisiin odotuksiin ja luotetun intresseihin. Luottamus koostuu toimintaan liittyvistä rationaalisista odotuksista, joiden pohjana ovat erityisesti luotetun intressit. Luottamus toiseen pohjautuu siihen, että on luotetun intressien mukaista toimia odottamalla tavalla. Keskeistä on siis toiminnan arviointi ja toisen motivaatioperustan ymmärtäminen. Arviointi perustuu vuorovaikutuksessa saatuun tietoon toisesta ihmisestä. Instituutioihin luottaminen perustuu puolestaan siihen, että odotamme instituution rakenteen takaavan sen, että on instituutioissa toimivien edunmukaista toimia luottajan odottamalla tavalla.

Heti alkuun voisi väittää, että kannattaa olla aina luottamatta, jos lähtökohtana on ajatus toisen mahdollisuudesta pettää. Luottamuksella on kuitenkin selvät etunsa talouselämää myöten: luottamus vähentää kustannuksia, koskevatpa ne taloudellista pääomaa tai sitä kuinka kuormitamme terveyttämme alituisen epäilyn kautta. Sosiaalisen pääoman osana luottamus sisältää aivan ilmeisiä varjopuolia, jotka kuitenkin parhaimmillaan tunnistetaan ja epäluottamus aktivoituu. Lisäksi ainakin joskus erilaiset vuorovaikutustilanteet sujuvat ilman, että luottamus toimii voiteluaineena. Voimme suhtautua toisiin ihmisiin tai instituutioihin neutraalisti, jolloin meillä ei ole syytä luottaa tai tuntoa epäluottamusta. Ihminen kohtaa elämässään alituisen tilanteita, joissa hän ei joudu antamaan toisten haltuun mitään olennaista tai tärkeää, minkä vuoksi kysymys luottamuksesta ei aktivoitu.

Epäluottamus voi pohjautua moniin seikkoihin. Arvio voi pohjautua petokseen tai epäreiluuteen, jonka olemme kokeneet. Tällöin emme ainoastaan muistele petosta, vaan meillä on hyvä syy epäillä myös toisen moraalialia tai aikomusten lähtökohtia. Toiseksi toinen osapuoli voi tuntua epäpätevältä toimimaan siten kuin odotamme. Kolmanneksi epäluottamusta aiheuttavat epäsymmetriat suhteessamme toiseen. Epäsymmetriat voivat liittyä ainakin valtaan, tietoon ja taloudellisiin resursseihin, jolloin koemme luottamukseen liittyvän riskin liian suureksi. (Cook, Hardin & Levi 2005, 80–82; Hardin 2004.) Paremmassa asemassa olevalla on mahdollisuus käyttää näitä resursseja toista vastaan.

Joskus huonommassa asemassa oleva ei tiedosta tätä riskin mahdol-

lisuutta. Voimme nähdä ja kuvitella työelämästä tilanteita, joissa ylin johto puhuu luottamuksesta ja yhteishengestä, kunnes vuoden kuluttua alkavat irtisanomiset. Parhaimmillaan epäluottamus aktivoi ja tuo esille ongelmia ja niitä pyritään ratkaisemaan. Erityisesti silloin, kun on vaikeaa luottaa, tarvitaan erilaisia instituutioita paikkaamaan yhteistyöhön liittyviä riskejä.

Lopuksi

Ottamatta kantaa käsitelmäärityllisesti, onko järkevää puhua sosiaalisen pääoman kielteisistä seurauksista, keskustelusta voi päästä eteenpäin myös kansalaisyhteiskunnan tutkimuksen mielessä. Sosiaalisen pääoman empiiristen tutkimusten tulosten tulkintaa ja johtopäätöksiä vaikeuttaa joskus se, että empiirinen osio lähtee ikään kuin pysäytetystä kamerakuvasta. Tämä johtuu osin siitä, että saatavilla olevat aineistot ovat – usein resurssisyistä – poikkileikkausaineistoja. Tämä ei kuitenkaan estä ottamaan huomioon asiaa. On esimerkiksi mahdollista, että yhdistysjäsenyys edellyttää jo luottamusta, eikä luottamus lainkaan lisäännä jäsenyyden ja yhdistyksissä toimimisen myötä. Lapsuuden aikaiset kokemukset vanhempiin, sukulaisiin ja ystäviin liittyvine ihmissuhteisiin luovat pohjan sellaiselle luottamukselle ja elämänasenteelle, jota kuvaavat käsitteet perusluottamus ja optimismi. Tällainen perusluottamus luo ihmisiin perustan sille, kuinka lähtökohtaisesti asennoidutaan toisia ihmisiä kohtaan. Tästä on näyttöä muun muassa kehityspsykologian piirissä. Tällainen perusluottamus ei kuitenkaan automaattisesti yleisty luottamukseksi tuntemattomiin toisiin. Tästä saamme mielikuvan, kun teemme silmäyksen maiden välisiin eroihin luottamuksessa. Tai siihen kuinka turvaa haetaan porttien, muurien tai yksityisten vartiointiliikkeiden suojaamalla vartioiduilla asuinalueilla. Vaikeus tutkia asioita ei kuitenkaan johda siihen, että pitäisi nostaa kädet pystyyn (empiirisen) tutkimuksen mielessä. Vaikka aineistot olisivatkin poikkileikkausaineistoja ja enemmän tai vähemmän puutteellisia, on entistä enemmän huomioitava ilmiöiden historiallinen luonne.

Esimerkiksi Hooghe (2003) on aivan oikein huomauttanut, että kun tutkimme yhdistysjäsenyyden tai -osallistumisen seurauksia, meidän tulisi kartoittaa myös aikaisemmat jäsenyydet yksilön elämänku-

lun aikana, eikä huomioida vain nykyisiä tai viimeaikaisia jäsenyyksiä tai osallistumisia. Tämä huomio on hyvin keskeinen. Siitä seuraa myös mahdollisia vastausmahdollisuuksia kiistaan siitä, passivoivatko ”hyvinvointivaltiolliset instituutiot” ihmisiä. Tämä liittyy tunnettuun hypoteesiin, jonka mukaan hyvinvointivaltiollisen intervention on jopa katsottu rapauttavan sosiaalista pääomaa (ns. crowding-out hypoteesi ks. esim Fukuyama 2001, 18). Vallitsevien tutkimustulosten mukaan väite ei ole saanut tukea, sillä vahva hyvinvointivaltio ja korkea sosiaalisen pääoman taso näyttävät kulkevan käsi kädessä (Oorschoot & Arts 2005; Kääriäinen & Lehtonen 2006).

Monet tutkijat lähestyvät kysymystä yleistyneen luottamuksen juurista instituutiokeskeiseksi kuvatun suuntauksen mukaan: painottavat hallinnon, poliittisten instituutioiden sekä toteutettujen politiikkojen olevan keskeisimpiä sosiaalista pääomaa luovia tekijöitä (Hooghe & Stolle 2003, 3). Yleistyneen luottamuksen vaihtelu eri maissa selittyy näkemyksessä ennen kaikkea toisistaan poikkeavilla hallinnollisilla järjestelyillä, koska hyvin toimiviksi koetut yhteiskunnalliset instituutiot myös vahvistavat luottamusta toisiin kansalaisiin. Vaikka vireällä yhdistystoiminnalla ja sosiaalisella kanssakäymisellä ylipäänsä on monia kansalaisyhteiskuntaa ja hyvinvointia tukevia vaikutuksia, nämä eivät sellaisenaan riitä takamaan luottamusta tuntemattomiin kansalaisiin tai mahdollistamaan kollektiivisten ongelmien tehokasta ratkaisua. Vasta poliittisten, hyvinvointipalvelu- ja lainsäädännöllisten instituutioiden kautta voidaan luoda mahdollisuuksia yhteistoiminnalle, joka ainakin osin pohjautuu luottamukseen, ja jossa yhteisöelämän viholliset kuten varastaminen, valehtelu ja vapaamatkustaminen pystytään kukistamaan. Aiheeseen liittyvässä empiirisessä tutkimuksessa on tarkasteltu muun muassa yleistyneen luottamuksen yhteyttä instituutioihin luottamiseen ja kontakteihin erilaisten hyvinvointivaltion instituutioiden kanssa. Erityisesti Ruotsissa tehdyissä tutkimuksissa väite on saanut tukea. (Rothstein 2003; Rothstein & Stolle 2003; Kumlin & Rothstein 2005; Kouvo & Kankainen 2009.)

Empiirisen tutkimuksen kannalta kiistelyt eri näkökulmien tai hypoteesien selitysvoinan paremmuudesta ovat usein, ainakin ihmistieteissä, ikään kuin ”ikuisia ongelmia”. Voi kuitenkin miettiä, miten empiirisessä tutkimuksessa teoria, operationalisointi tai menetelmät

voivat parantua. Tähän kirjoitukseen liittyen kysymys on siitä, että on aivan mahdollista sovittaa (ilman että yritetään esittää mitään synteesiä) kansalaisyhteiskuntaa, yhdistyksiä ja yksilöiden epämuodollisia ryhmittymiä korostavat näkemykset sekä esimerkiksi enemmän ns. institutionaaliset näkökulmat. Ja kun sosiaalisella pääomalla on varjopuolia, ne muistuttavat meitä eroavista mahdollisuuksista hyödyntää sosiaalista pääomaa, tai siitä miten tietyn ryhmän käytössä oleva sosiaalinen pääoma hyödyttää heitä itseään – aiheuttaen kuitenkin mahdollisesti muita (tai muille) kielteisiä seurauksia.

Kirjallisuus

- Ahmad, Akhlaq (2005).** *Getting a Job in Finland: the Social Networks of Immigrants from the Indian subcontinent in the Helsinki Metropolitan Labour Market.* Helsingin yliopiston sosiologian laitos.
- Albacete, Gema M.Garcia (2010).** The Saliency of Political Cleavages and the "Dark Sides" of Social Capital: Evidence from Spain. *American Behavioral Scientist* 53(5), 691–716.
- Bourdieu, Pierre (1986).** The Forms of Capital. Teoksessa John G. Richardson (toim.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.* New York: Greenwood Press, 241–258.
- Castrén, Anna-Maija (2001).** *Perhe ja työ Helsingissä ja Pietarissa. Elämänpiirit ja yhteiskunta opettajien sosiaalisissa verkostoissa.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Castrén, Anna-Maija (2005).** Verkostot voimavarana – Laadullinen verkostotutkimus suomalaisen ja venäläisen yhteiskunnan vertailussa. Teoksessa P. Jokivuori (toim.) *Sosiaalisen pääoman kentät.* Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy, 147–169.
- Cook, Karen S. & Russel Hardin & Margaret Levi (2005).** *Cooperation without Trust.* New York: Russell Sage.
- Green, Andy & John Preston & Jan Germen Janmaat (2006).** *Education, Equality and Social Cohesion: A Comparative Analysis.* New York: Palgrave Macmillan.
- Dekker, Paul (2004).** Social Capital of Individuals: Relational Asset or Personal-Quality. Teoksessa Per Selle & Sanjeev Prakash (toim.) *Investigating Social Capital: Comparative Perspectives on Civil Society, Participation and Governance.* Lontoo: Sage, 88–110.
- Delhey, Jan. & Kenneth Newton (2003).** Who Trusts? The Origins of Social

- Trust in Seven Nations. *European Societies* 5 (2), 1–45.
- Dyreson, Mark (2001).** Maybe it's better to bowl alone: Sport, community and democracy in American thought. *Sport in Society* 4(1), 19–30.
- Fukuyama, Francis (2001).** Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 22(1), 7–20.
- Hardin, Russel (1991).** Trusting Persons, Trusting Institutions. Teoksessa R.J. Zechhauser (toim.) *The Strategy and Choice*. MIT Press, Cambridge, 185–209.
- Hardin, Russel (1993).** The Street-level Epistemology Of Trust. *Politics & Society*, Dec, Vol.21, Issue 4. In Academic Search FullTEXT Elite, from www.epnet.com/ehost/finland/login.html.
- Hardin, Russel (2001).** Conceptions and Explanations of Trust. Teoksessa K. S. Cook (toim.) *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation, 3–39.
- Hardin, Russel. (2004).** *Distrust*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hooghe, Marc (2003).** Participation in Voluntary Associations and Value Indicators: The Effect of Current and Previous Participation Experiences. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 32, 47–69.
- Hooghe, Marc & Dietlind Stolle (2003).** Introduction: Generating Social Capital. Teoksessa Marc Hooghe and Dietlind Stolle (toim.) *Generating Social Capital. Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. New York: Palgrave MacMillan.
- Iglič, Hajdeja (2010).** Voluntary Associations and Tolerance: An Ambiguous Relationship. *American Behavioral Scientist* 53(5), 717–736.
- Ilmonen, Kaj (2006).** Yksilöllistyminen, yhdistykset ja demokratian edellytykset Alexis de Tocquevillellä. *Tiede & Edistys* 3/06, s. 205–212.
- Kankainen, Tomi (2007).** *Yhdistykset, instituutit ja luottamus*. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 326.
- Kankainen, Tomi. (2009).** Voluntary associations and trust in Finland. *Research on Finnish Society* 2(2009), 5–17.
- Kouvo, Antti & Tomi Kankainen (2009).** Sosiaalista pääomaa rakentamassa vai purkamassa? Suomalaiset hyvinvointipalvelut ja yleistynyt luottamus. *Yhteiskuntapolitiikka* 74(6), 585–603.
- Kumlin, Staffan & Bo Rothstein (2005).** Making and Breaking Social Capital. The Impact of Welfare-State Institutions. *Comparative Political Studies* 38, 339–365.
- Kwon, Heyong-Ki (2004).** Associations, civic norms, and democracy: Revisiting the Italian case. *Theory Society* 33 (2), 135–166.
- Kääriäinen Juha & Heikki Lehtonen (2006).** A Variety of Social Capital in Welfare State Regimes – A Comparative Study of 21 Nations. *European Societies* 8(1), 27–57.

- Numerato, Dino & Simone Baglioni (2011).** The Dark Side of Social Capital: an ethnography of sport governance. *International Review for the Sociology of Sport*, 1-18.
- Oorschoot, Wim van & Wil, Arts (2005).** The Social Capital of European Welfare States: The Crowding-out Hypothesis Revisited. *The Journal of European Social Policy* 14:3, 253-266.
- Paxton, Pamela (2002).** Social Capital and democracy. An independent relationship. *American Social Review* 67, 254-277.
- Putnam, Robert D. (1993).** *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (1995).** Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6(1), 65-78.
- Putnam, Robert D. (2000).** *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rose, Richard (1994).** Postcommunism and the problem of trust. *Journal of Democracy* 5, 18-30.
- Rothstein, Bo (2003).** Social Capital, Economic Growth and Quality of Government: The Causal Mechanism. *New Political Economy* 8:1, 49-71.
- Rothstein, Bo & Dietlind Stolle (2003).** Social Capital, Impartiality and the Welfare State: An Institutional Approach. Teoksessa Marc Hooghe & Dietlind Stolle (toim.) *Generating Social Capital. Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. New York: Palgrave MacMillan.
- Ruuskanen, Petri (2003).** *Verkostotalous ja luottamus*. Jyväskylä: Sophi.
- Salem, Aho (2009).** *Grilling Alone; the Dark Side of Social Capital in Malmö. Exploring impacts of social networks in the integration of an Afghan community*. Lund University Center for Sustainability Studies.
- Siisiäinen, Martti (1986).** *Intressit, yhdistyslaitos ja poliittisen järjestelmän vakaisuus*. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 57.
- Siisiäinen, Martti (2006).** "Demokratia Amerikassa" ja yhdistyssosiologian perusta. *Tiede & Edistys* 3, 205-212.
- Stolle, Dietlind (2001).** Getting to Trust. An Analysis of the Importance of institutions, families, personal experiences and group membership. Teoksessa P. Dekker & E. Uslaner (toim.) *Politics in Everyday Life: Social Capital and Participation*. Lontoo: Routledge, 118-133.
- Stolle, D. 2003.** Clubs and Congregations: The Benefits of Joining An Association. Teoksessa Karen S. Cook (toim.) *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundations, 202-245.

- Tocqueville, Alexis de (1951).** *Democracy in America I-II*. New York.: Alfred A. Knopf.
- Tocqueville, Alexis de (2006).** *Demokratia Amerikassa*. Helsinki: Gaudeamus. Suomentanut: Sami Jansson.
- van Deth, Jan W. (2010).** Participation in Voluntary Associations: Dark Shades in a Sunny World? *American Behavioral Scientist* 53(5), 640–656.